
Список використаних джерел та літератури:

1. Алфьоров Р. Не всі таємниці розкрив Збараж. Ми були в Збараських підземеллях // Тернопільська газета. 2000 - 20 вересня (№ 38).
2. Битва під Збаражем 1649 року. Науково-популярне видання. – Збараж; Тернопіль: Джура, 2009. -112 с.
3. Данилейко М. Лабіринти збараського підземелля / Збараж-місто в Медоборах №2/97. - 24 с.
4. Данилейко В. Дослідження внутрішнього дворика палацу Збараського замку в процесі пам'яткоохоронних робіт Національного заповідника «Замки Тернопілля» // Збірник матеріалів наукової конференції, 2013. – С 513.
5. Запорожченко Р. «Туристів пустять у підземелля» // «Газета по-українськи». - 2006. - 28 березня (№ 95)
6. Макаруч Н. Замкова криниця, оповита жахливими легендами. // Вісник історії краю/ - 1998. - № 4 (31).
7. Малевич А.П. Збараж. Історико-краєзнавчий нарис. –Львів: «Каменярь», 1984. - 46 с.
8. Мандрик О.Є., Федорів Т.І. Збараж: погляд крізь віки. Історико-краєзнавчий нарис. – Збараж: «Рушник», 2011. - 116 с.
9. Національний заповідник «Замки Тернопілля» // Звіт по договору №46/07 від 18 вересня 2007 року «Геофізичні та інженерно-вишукувальні роботи на території замку в м. Збаражі».- Інв. № 8-32\371, С. 13.
10. Підставка Р. Нові відкриття Збараського замку // Вісник історії краю. - 2013. - № 3 (73).
11. Підставка Р. Деякі особливості спорудження замкового палацу Збаража // Археологія і фортифікація середнього Подністров'я. – Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2013. - 266 с.
12. Попович Ж. Невідомі скарби Збараських підземель // Номер один. - 2013. - 5 березня
13. Чайка В.І. Збараський замок: науково-популярне видання. – Тернопіль: «Вектор», 2011. - 120 с.
14. Якель Р. Жахи підземелля // Дзеркало тижня. Україна. - 2000. - 29 грудня
15. Замки Тернопілля. м.Збараж. Регіональний інформаційний портал Тернопільщина. http://www.irp.te.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1826:2011-12-26-11-31-12&catid=122:2010-03-30-15-03-56
16. Під землею їздили возами. <http://20minut.ua/Новини-Тернополя/news/10186659>
17. У Збаражі на Тернопіллі є кімната тортур. <http://20minut.ua/Novyny-Ternopolya/Kult-podii/10180670>

Ярослав Дзісяк

кандидат історичних наук,
викладач Чортківського коледжу
економіки і підприємництва ТНЕУ
м. Чортків

«МИРНИЙ ЧАС» ФОРТИФІКАЦІЙ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАДЗБРУЧЧЯ: XVIII – ПОЧ. XX СТ.

Анотація: У статті розглянуто фортифікаційні об'єкти південно-західного Надзбруччя в період від початку XVIII ст. до 1914 р., зміну їхніх власників та функціонального призначення.

Ключові слова: замок, фортеця, палац, дідич, граф, Річ Посполита, Австрійська імперія.

Фортифікаційні об'єкти південно-західного Надзбруччя – Гусятинського і Борщівського районів, відігравали значну роль, оскільки це була прикордонна територія Речі Посполитої, згодом і Австрійської імперії. Відповідно і тепер цей регіон має найбільшу «густину населення» залишків фортець. З початком XVIII ст. настали мирні часи, безпечні від нападів татарсько-турецьких орд та від

інших агресорів. За окремим винятком польських повстань, мирний період тривав до початку Першої світової війни. Замість оборонних замків полька шляхта могла тоді будувати пишні палаци, які в час Австрійської монархії частіше змінювали своїх власників, призначення і функції.

Личківці, село розташоване за 10 км на північ від Гусятина. Під час воєн XVII – XVIII ст. замок роду Калиновських не відігравав значної ролі. Опісля містечком і замком володіли Сецехи і Забаровські. За останніх поселення втратило магдебурзьке право. Замок почав руйнуватися на початку XVIII ст., коли дідичі Личківців – подружжя Анджея Францішека та Алоїзи Катаржини з Дружбацьких-Кравецьких почали будувати на території замку костел. Оборонний храм у стилі ренесансу з'явився у 1706 – 1708 рр. Як писав історик О. Чоловський, костел, що був реставрований у 1728 р., входив до оборонної системи замку. Проте, як часто було у ті часи, будівництво костелу відбувалося за рахунок каміння мурів замку. На початку XIX ст. руїни замку ще височіли над пагорбом. Але у 80-х роках того ж століття замкові мури були майже повністю розібрані, у тому числі і для будівництва костельної плебанії. Залишки замку, що збереглися до сьогоднішнього дня, пристосували під капличку [14, с. 56 – 57]. Таким чином, божий храм став опосередкованою причиною руйнації історичної пам'ятки.

Сидорівський замок-корабель поблизу Гусятина. У 1678 р. Сидорів був відвойований військом польського коронного гетьмана. Твердиня була відбудована лише на поч. 1700-х років. Її відновив каштелян Кам'янецький Мартин Калиновський, тезка ймовірного засновника. Він повністю перебудував фортецю, постійно живучи там. Після завершення реконструкцій у 1718 р. над брамою була вмурована меморіальна дошка, яка розповідає про історію замку із гербами «калинова» і «роля» [15, с. 42]. Ймовірно, та брама з'явилася саме тоді, відносно збережена і до тепер..

Надалі власником став син Марціна Калиновського і Ганни Тарнавської Людвік. У реляції судового возного Гринька Галамбеця, датованій 1771 р., описано сидорівський «палац із каменю мурований і муром оточений, на другому поверсі вікон, стель, замків у дверях та ні даху доброго немає... ставків 4 з поганими греблями, риби немає, ... млини, броварня в поганому стані... все занедбано...» [1, с. 101, 7, с. 74 – 75]. У 1770 р. після смерті батька Людвіка Калиновського (сина Марціна), три його доньки поділили спадок. Сидорів отримала Текля Калиновська, дочка від першого шлюбу, яка стала дружиною придворного коронного ловчого Антонія Бельського гербу «Еліта», який помер у 1789 р. Далі місто перейшло доньці Антонія Анелі (1767 – 1832 рр.), одруженій з Ігнацієм Мячинським (Мьончинським) [12, с. 112]. За велику ціну вони продали всі маєтки власнику Тернополя (немала відстань від теперішнього обласного центру) Францішеку Коритовському, але він невдовзі все відпродав родині Пайгертів. Останні були непересічними особами в історії Сидорова та Європи загалом. Вони були нащадками родини хрестоносців, які переїхали у Річ Посполиту з Курляндії. Пайгерти, згідно родинним переказам, походили з Курляндії з місцевих кавалерів. Після секуляризації Пруссії оселилися в селі. Одна з гілок цієї родини, використовуючи баронський титул, зрусифікувалася, інша гілка прибула до Польщі за панування королівської династії Вазів [14, с. 135 – 137]. Але родина жила у новій резиденції, не надаючи належної уваги збереженню замкової споруди.

Ігнацій Пайгерт розділив сидорівський ключ поміж своїми синами: Юзефом (Йозефом) Каласантим Пайгертом (1799 – 1871 рр.), поетом, художником, бібліофілом, одруженим з Юлією Малеською і другим сином Антонієм, одруженим із Теклею, сестрою Юлії. Надалі замок успадкував син Йозефа Адам (1829 – 1872 рр.), який також успадкував батькове захоплення музою Евтерпою – поезією [16, с. 14]. Частину маєтку отримала також дочка, Людвіка Дзержковська. Спадкоємцями Адама стали три сини і донька. Як наслідок частинного успадкування, Корнель Пайгерт (1868 – 1936 рр.), економіст, публіцист, посол Галицького Сейму, відкупив замок у брата Яна. Саме Корнель першим почав підписуватися на норманський стиль «Паугерт» [4, с. 328]. Близько 1840 р. Сидорівський маєток складався вже з 2452 моргів. Останнім власником цього місця, аж до вересня 1939 р. був син Корнеля – Юзеф Пайгерт-молодший (1891 – 1962 рр.). Після кількох проміжних власників, Пайгерти застали вже руїни замку Калиновських, які не піддавалися відбудові. Наприкінці XIX ст. стіни та вежі перебували у занедбаному стані, їх частково розібрали на будівельні матеріали місцеві мешканці. Власники села не дали розібрати цю прикрасу сільського пейзажу на каміння. Близько 1890 р. Юзеф Пайгерт збудував в Сидорові новий двір, за кількасот метрів від руїн замку [18]. Загалом, після виходу замку із рук Калиновських, настав початок його кінця, проте кораблиподібні стіни-борти колись грізної фортеці,

ще й зараз приваблюють до себе.

Скала-Подільська (Скала над Збручем до 1940 р.) Борщівського району перебувала під владою турків з не великими перервами до 1699 р. У першій пол. XVIII ст. скальський староста А. Тарло відбудував на рештках попередньої будівлі палац у бароковму стилі, оздоблений білокам'яним декором. Але через кілька років після завершення будівництва, палац спалила блискавка [17, с. 152]. Інвентарний опис Скали 1713 р., внесений в актову книгу Галицької гродської канцелярії, описує процес судової справи за право власності на маєтки скальського староства. Ще в 1701 році Загоровський отримав від Лянцкоронських маєток на праві «реіндукції», згідно якого останні передавали поселення Загоровському як дарунок, але за умовою обов'язкового повернення. Коли в 1713 р. термін «реіндукції» вийшов, Агнета зі Збаража, вдова попереднього Лянцкоронського, почала вимагати повернення маєтку. При передачі маєтку був укладений спеціальний акт, внесений у кам'янецькі земські книги. З метою вияснення реального економічного стану маєтку і його заселення, у Скалу виїхали представники суду. Виявилось, що за час більш як 10-літнього урядування, Загоровський допустився зловживань; господарство перебувало у занедбаному стані [8, с. 52].

Станом на 1713 р. у Скалі простежується чіткий поділ на окремі квартали. Містечко складалося з двох основних частин: «Замчиська», де стояв замок і «Ринкової громади». Як і в минулі століття, він мав жалюгідний вигляд: стіни в багатьох місцях були зруйновані, і «тільки місцями ще трималися». Ревізор робить слушний висновок, що фортеця «не придатна до ніякої оборони». Про колишню міць замку свідчила хіба башта та брама. Вся територія замку була огорожена високою дерев'яною стіною із загостреними палями. Такий декор було відновлено декілька років тому. Оскільки замок на поч. XVIII ст. втратив оборонне значення, Загоровський перетворив його в господарський маєток. На території колишньої твердині було побудовано кухню, житловий будинок, пивницю, перукарню, а також стайню і в'язницю [8, с. 53]. Закономірно, що у той час «Замчисько» більше нагадував панський фільварок, ніж оборонну споруду

Остання реляція 1765 р. зазначала: «На елевації скалистої гори замок, старий, мурами давніми опоясаний, в якому міститься новий палац, мурований при Адамові Тарлу, старостою був відремонтований, але простояв кілька років і вогнем був знищений, і теж стояв пустою» [4, с. 343]. Ще раніше Тарло розбудував сусідній Збриж. Кошти на його будівництво скальського палацу збирали з населення міста і навколишніх сіл. Станом на 1765 р. населення повинно було сплатити понад 45,4 тис. злотих [10, с. 156]. Але палац проіснував недовго.

Після поділу Польщі, у 1785 р. австрійський цісар Йосиф II, тоді це ще була Священна Римська імперія, надав Скалі статус прикордонного міста. Здавалося б, замок мав набути свого відродження. У 1803 р. померла власниця міста пані каштелянові Косаковська з роду Лохацьких. Маєтності переходять у спадок до Йозефа Вінсента Голуховського, герб «Леліва», який був підчасим Холмським, одружений з Анелією з Йорданів. Ще в 1783 р. він отримав від цісаря графський титул, що дозволило започаткувати шляхетний рід. Через п'ять років, у 1808 р. внаслідок смерті графа, замок-палац знову змінює свого власника. Ним стає Войцех Станіслав Голуховський, який володів маєтностями і в сусідніх селах та в сучасному Снятинському районі Франківщини, був директором польських пошт у Галичині і членом уряду королівства Галичини і Людомерії, яке було створене чи то пак, відновлене австрійською владою. Водночас паралельним власником був і його син Агенор Ромуальд. Останній у 1849 р. після революційних подій, став членом Стану і керівником утвореного Галицького намісництва, за дозволом цісаря Франца Йосифа I, утворив ординацію і став першим її ординатором. Його син Агенор Марія Адам був міністром закордонних справ Австро-Угорської імперії [3, с. 176]. Закономірно, що вони володіли і розпоряджалися великими коштами, як державними, так і власними, проте не бажали, говорячи сучасною термінологією, вкладати інвестиції у відродження історичної пам'ятки графа Тарло. Вони звели нову резиденцію на виїзді зі Скали на Хмельниччину, де зараз декілька років тому перебудований палац.

Вісічка, село неподалік Борщева. Протягом XVIII ст. замок був занедбаний. Після першого поділу Речі Посполитої, село перейшло до Священної Римської імперії (згодом – Австрійської), поселення і замок стали власністю спершу Андрія, а пізніше Костянтина Шимановських. Не раніше 1800 р. Вісічка переходить до посла галицького сейму Тадеуша Чарковського гербу Абданк, який жив у

1754 – 1825 рр. У 1820 р. його дружина Марія Чарковська-Голейовська зробила зі зруйнованого будинку на території замку чудовий палац. У інших джерелах її подвійне прізвище подається у протилежній послідовності і вказується пізніша дата. Палац був прибудований до південно-західної башти замку [12, с. 180]. За іншими даними, будинок стояв поблизу південного муру замку, і реконструкцію у 1830 х роках, ймовірно, у 1830 р., проводили власники-чоловіки або ж Кирил Чарковський. На два роки роботи були призупинені через те, що значну частину коштів власник перевів до Варшавського банку на допомогу польським повстанцям, яке відбулося у листопаді 1831 р. Невдовзі палац був завершений завдяки вдові Кирила Марії Феліції [2, с. 90]. Два нижні яруси зберегли свої первісні розміри, а два верхні – із зубцями вгорі та неготичними вікнами – добудували з цегли. У 1895 р. сучасник так описував замок: «Оборонний колись замочок зберігся дотепер майже у всіх частинах і замешканий... 20 років тому Марія з графів Голеєвських Чарковська перетворила будинок на красивий житловий палац». На межі століть – 1900 чи 1901 рр. замок-палац зазнав пожежі. Його власник К. Чарковський наказав розібрати замкові стіни та в'їзну браму, а також засипати рови з напільної сторони [1, с. 119]. Після того залишилися лише дві башти.

Замок в Кривче Борщівського району остаточно відійшов до Речі Посполитої після Карловицького мирного договору в 1699 р. У XVIII ст. замок відреставрували. З цього часу і аж до середини XIX ст. ним володіли шляхтичі Голеєвські. Після першого поділу Польщі у 1772 році містечко переходить під владу Австрії, а замок втрачає оборонне значення і слугує Голеєвським житловою резиденцією [1, с. 83]. В цей період замкові оборонні мури були понижені, сухі оборонні рови – засипані.

У середині XIX ст. Ян Беатрик Голеєвський (1789 – 1862 рр.) продав замок єврею-перекупщику Лазару Зейдману (Сейдману). У збірнику «Чортківська округа» так вказано про цю подію: «Коли в часі після знесення панщини маєток перейшов у руки жидівських власників Зайдманів, замок розібрано» [9, с. 639]. Власники-євреї почали розбирати укріплення на будівельні матеріали для спорудження гуральні і господарських та житлових будинків, не опікуючись збереженням пам'ятки. Австрійській установі з охорони пам'яток вдалося зупинити це варварство лише на півшляху: єврей встиг розібрати північну, західну, східну вежі та дві башти. Збереглися лише дві вежі з південної сторони і мур між ними. Після Зейдманів замком володіли євреї Соломон Шудман і Лазар Мельцер [13, с. 151]. У 70-их рр. XIX ст. власником був Соломон Боцман. На початку XX ст. замком володів Лазар Мельцер, який віддав в дарунок землі, на яких розташований вхід до печери й залишки замку Подільському туристично-краєзнавчому товариству.

Кудринський замок, що на Борщівщині над руслом Збруча, відігравав вагому роль у подальших діях турецько-польської війни по звільненню головного пункту турків на Поділлі – Кам'янець-Подільського. На поч. XVIII ст. замок був перетворений на резиденцію Гуменицьких, за іншими даними – Гумецьких [11, с. 290; 9, с. 685]. Кам'яні мури та вежі відремонтували, до східної стіни добудували житловий будинок з шести кімнат. Після Гуменицьких власниками стали Козібродські, за яких фортеця стала свого роду музеєм. Стіни палацу прикрасили портрети, як родинні, так й інших представників еліти, палац був наповнений старовинними меблями [17, с. 153]. На поч. XIX ст. Кудринський замок перейшов до Пжибиславських. Їхнім зятем став офіцер Юстин Модзелевський, який приймав участь у польському повстанні 1831 р. Політично-кримінальна історія з молодим офіцером стала джерелом суміші правди і міфів про переховування зброї і припасів у підвалах цитаделі [14, с. 154]. Проте під час обшуку нічого суттєвого не знайшли.

У середині XIX ст. під час володарювання замком євреєм Меєром Бартфельдом, твердиня спорожніла. Власник єврей розібрав камінь з мурів для будівництва господарських споруд. Перетворення замку на руїну ще в позаминулому столітті доповнювали й місцеві селяни, які розтягували замкове каміння зі стін [7, с. 97]. Варто звернути увагу, що рештки просторого замку вказують на значення Кудринців на шляху до Кам'янець-Подільського за давніших часах. Про це свідчить і збережена назва деканату – кудринського, а не мельниківського чи борщівського. Значно пізніше, про красу краєвиду із замку писав Григорій Лонгин в канадській газеті «Український голос» за 15 червня 1967 р. [9, с. 685]. І на сьогодні замок складає потужне враження.

Окопи, село Борщівського р-ну. У 1692 р. річка Збруч стала кордоном між Річчю Посполитою і Туреччиною, король Ян III Собеський наказав збудувати фортецю у місці, де Збруч впадає у Дністер.

Її спорудженням керував коронний гетьман Ян Яблонівський і київський воєвода Мартін Катський. Після вигнання турків з Поділля, за ініціативи подільського воєводи Дзедушицького у вересні 1699 р., в Окопах відбувся Сейм, з пишними урочистостями [14, с. 157, 5, с. 46]. 4 червня 1700 р. указом короля Августа II в Окопи «спровадили жидів і надали оселі титул містечка і право відбувати ярмарки» [9, с. 693], щотижневі торги і два ярмарки в рік. З позбавлення небезпеки від османської імперії, вагомість фортеці впала, їй не допомогло і надання Магдебурзького права.

У ході Північної війни польський король Август II і московський цар Петро I були союзниками. Османська імперія готувалася до реваншу. Як наслідок, занедбана бастионна фортеця Окопів стала знову потрібною. Гармати, порох, амуніція стали наповнювати твердиню, гарнізон зріс до півтори тисячі солдатів і офіцерів [4, с. 389]. Але поразка шведсько-українського війська під Полтавою дали відміну бойовим приготуванням. І знову в 1711 р., коли турецька, шведська та українська армії гетьмана Орлика, на чолі з Карлом XII загрожували Польщі з боку сучасної Молдови, Окопи почали поспіхом готуватися до оборони [12, с. 212]. Проте вже невдовзі загроза війни відпала.

У 1736 р. сейм Речі Посполитої прийняв рішення про відновлення фортеці, щоб вона набула обороноздатності на рівні військово-інженерної думки того часу. Рішення було затверджено, проте не профінансоване. У фортеці перебувало декілька десятків солдат кварцяного війська та чотири-п'ять гармат, які вже давно і пороху не чули. У 1764 р. з'явилося нове урядове рішення про відновлення твердині, але реально ніхто до цього не взявся [4, с. 389]. Скарги комендантів були надто далекі від чиновників, мабуть, як і самі Окопи від Варшави. Вже не за горами був розпад великої Польщі.

Про містечко і фортецю пригадали у 1768 р., тоді група польської шляхти – конфедерати, які були утворені у Барі (на Вінничині), очолювані Казімежем (Казимиром) Пулаським утримували оборону від військ імператорської Росії [7, с. 99; 6, с. 164]. У результаті військових дій мури замку були сильно пошкоджені. Через нестачу коштів фортеця почала занепадати. У 1769 р. у твердині відбулися події, які уславили польську зброю. 12 тижнів фортеця була прихистком Казімежа Пуласького, одного з провідників конфедерації та 320 його сподвижників. 8 березня 1769 р. підійшли війська генерала Льва Ізмайлова, що налічували близько 1800 солдатів і офіцерів. Після запеклого бою російські війська захопили фортецю, частина конфедератів змогла врятуватися через Дністер, інші – загинули, не бажаючи здатись [12, с. 212; 1, с. 89]. Пізніше Пуласький був активним учасником війни за незалежність у США, став «батьком» американської кавалерії. У 2013 р. в Польщі випустили монету, номіналом 2 злотих, де зображений корабель «Пуласький».

З 1772 р. Окопи були кордоном-митницею між Австро-Угорщиною і Росією. У 1783 р. Окопи таємно відвідав австрійський цісар Йосиф II Габсбург. Монарх оглянув форт і дав вказівки про його відбудову, оскільки мав намір воювати з Туреччиною. Проте війни не відбулося, але потреба відновлення фортеці активувалася у 1842 р., коли російський імператор Микола II дав наказ відбудувати Жванець на протилежному березі Дністра. Проте рештки фортеці так і залишалися занедбані до половини 1870-х років. Саме тоді, на кошти, які були видані крайовим сеймом, реставрували дахи над двома брамами, інші – не збереглися [14, с. 69]. У 1905 р. граф Мечислав Дунін-Борковський і Польське товариство шанувальників старовини профінансували реставрацію Кам'янецької брами. Це зафіксовано у пам'ятній таблиці на брамі [7, с. 100]. Але подальшу роботу по руйнуванні фортеці довершили місцеві мешканці.

Замок в Озерянах, що на півдні Борщівщини, залишається маловивченим – будівничий замок достовірно невідомий. Архітектор-дослідник Ольга Пламеницька, яка оглядала замкову башту і робила її заміри, дійшла висновку, що твердиня походить із XVII ст. За припущеннями дослідника Володимира Мороза, архітектурні особливості замку дозволяють зробити висновок, що башта, скоріше за все, є бастеєю, тобто перехідним типом від башти до бастиону, і з'явилася у XVI ст. Єдина вежа замку збереглася до рівня другого ярусу на висоту 4 метрів. Замкові стіни мають товщину 1 метр, а розміри прямокутної споруди становлять 10,3 на 7,3 метри. На рівні першого ярусу в довшій стіні розташовані п'ять бійниць. Башта була перекрита арковими склепіннями, на другий поверх з першого вели вузькі кам'яні сходи. Під самою баштою є глибокі підземелля [14, с. 65].

У XVII – XVIII ст. Озеряни належали польському королю. З 1717 р. в містечку на зимових квартирах перебувала хоругва вояків-латників. У 1765 році Озеряни перейшли до Северина Жевуського (1743 – 1811 рр.), польного коронного гетьмана. Відомо, що його маєток щорічно приносив 9452

польських злотих чистого прибутку. Він запросив до Озерян торгівців різних національностей: євреїв, вірменів та інших, дозволивши їм вільно селитися у місті. Почали будувати заїжджі доми, розвиватися торгівля, будівництво. На жаль, матеріали для цього будівництва, вочевидь, брали з замкових мурів, що прискорило руйнування споруди. Після першого поділу Польщі в 1772 р. Озеряни перейшли до Австрії, австрійський уряд привласнив містечко і замок. Але вже за рік Жевуські викупили його. У другій половині XIX ст. Жевуські продали маєток в Озерянах гетьману та канцлеру великому литовському Леонові Сапезі (1803 – 1878 рр.), сину Адама Сапегі. Про долю замку за часів Сапегів нічого невідомо [19; 14, с. 65]. На сьогодні в селі велику вагу привертає неготичний костел, тоді як рештки стіни замку залишається дещо поза увагою, оскільки знаходяться хоч і неподалік, але за поворотом від головної дороги.

У Більче-Золотому Борщівського району збереглася лише частина муру замку довжиною 26 м (з боку місцевої лікарні). Тільки форма самого пагорба і рови від мурів дають уявлення про розміри. Можна припустити, що замок був прямокутним. Довжина його становила від південної стіни до кінця гострого північного рогу 131 м, а ширина південної сторони – 54 м. Вся площа замку мала приблизно 0,7 га. Замок був міцним, здатним витримувати напади і облогу. Була на території замку глибока криниця, на яку натрапили під час будівництва дитячого садка, тоді ж її і засипали. З часом, коли відпала загроза нападів татар і турків, замок поступово почав руйнуватися. Утримання його в належному стані вимагало багато коштів. При частій зміні власників села, старому замку приділялося все менше уваги. На початку XIX ст. почали розбирати мури і башти. Процес руйнування замку протягом XIX ст. можна прослідкувати за допомогою лаконічних записів в інвентарних описах маєтків. Так, в інвентарі села Більче-Золоте за 1820 р. записано: «Замок. В'їзд на дитинець через браму між кам'яними стовпами без жодних воріт. На тому місці, де був палац, з землі видніється кам'яний фундамент. Льох мурований в старому замку під баштою. Двері до льоху на завісах з величезними скобами в мурованих стовпах. В лівій стороні знаходяться склади для напиків з двома люфтами». Характерно, що навіть самі складачі інвентарних описів звертали увагу на катастрофічне руйнування історичної пам'ятки. Наприклад, такий запис було зроблено в описі маєтку Адама Потоцького в с. Більче у 1826 р.: «Мури старого замку з баштами за описом в попередньому інвентарі ще не були розібрані, а тепер каміння забрали на будівництво стодоли». Останнє невелике повідомлення про замок із напівзруйнованими оборонними стінами і баштою міститься в описі села Більче-Золоте за 1846 р.: «Башта в самих руїнах. При башті замчисько, яке в значній частині опоясане мурами, однак ті мури дуже спустошені і знищені. В середині цього замчиська в розвалинах знаходиться пивниця значної величини, поділена на різні відділи. Склепіння пивниці повалене. Кімнати пивниці з каменя без жодних дверей. На розі замчиська знаходиться склад». У другій половині XIX ст. стіни замку і вежу розібрали повністю, а камінь використали для будівництва двох господарських будівель у маєтку Л. Сапегі [19]. Останні уславилися зведенням костелу у сусідніх Озерянах.

Підсумовуючи вище вказане, констатуємо доволі різноманітні долі фортифікаційних об'єктів в період мирного часу: початок XVIII ст. – 1914 р., дещо більше двохсот років. Замкові двори ставали резиденціями і величними палацами, осередками цінних культурних надбань. Частіше, як раніше, змінювалися власники, в окремих випадках родовиті шляхтичі були змушені продавати маєтки євреям. Останні ж, найменше дбали про збереження історичної пам'ятки, більше того, відіграли негативну роль у руйнуванні замкових укріплень. Вагомий вплив склали і соціально-економічні чинники, головний з яких – скасування панщини в Австрії, що закономірно знизило економічний потенціал власників замків, які потербували коштів на утримання та відновлення. Одні залишилися руїнами ще після турецького вторгнення або в середині XVIII ст., інші, відбудовані і реконструйовані власниками, вистояли в обох значеннях цього слова, до Першої світової війни, деякі й успішно пережили її.

Список використаних джерел та літератури:

1. Czolowski A., Janvsz B. Przeszlosc i zabytki wojewodztwa Tarnopolskiego. – Tarnopol, 1926.
2. Антонюк Д. 155 польських замків і резиденцій в Україні. Частина 1. – К.: Грані-Т, 2008. – 192 с.
3. Антонюк Д. 155 польських замків і резиденцій в Україні. Частина II. – К.: Грані-Т, 2008. – 254 с.
4. Бурма В. Привиди старих замків. – Тернопіль: ВД «Вільне життя», 2011. – 400 с.

5. Бучацька єпархія УГКЦ. Стежинами духовної та історико-культурної спадщини. Упорядник о. В. Білінчук. – Чернівці: ТОВ «Друк-Арт», 2010. – 72 с.
6. Всемирная история: Том 16. Европа под влиянием Франции / Бадак И.Н. Войнич И.Е. и др. – Минск: Харвест; М.: ООО АСТ, 202. – 558 с.
7. Два береги Збруча. Путівник. – К.: Грані-Т, 2008. – 104 с.
8. Записки НТШ ім. Т. Шевченка. Леонід Соневийський. Студії з історії України. Праці історично-філософської секції. – Париж-Нью-Йорк-Сідней-Торонто, 1982. – 324 с.
9. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи / редколегія: О. Соневийська, Б. Стефанович, д-р Р. Дращювський, – Видавець: Діловий комісаріат земляків Чортківської округи. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1974. – 930 с.
10. Історія міст і сіл УРСР (Тернопільська область). – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – 644 с.
11. Клименко О., Хаварівський Б. Міська геральдика Тернопільщини. – Тернопіль: Воля. 2003. – 500 с.
12. Легендарні села України / під заг ред. Бошицького Ю.Л.. – К.: «Книга», 2009. – 258 с.
13. Мороз В. Замки Тернопілля. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 176 с.
14. Мороз В. Замки і фортеці Тернопільщини. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. – 160 с.
15. Палков Т. Замки Тернопілля. Історія та легенди. Львів, 2011. – 66 с.
16. Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль: ВАТ «Збруч», 2008. – Т.3. П – Я. – 708 с.
17. Царик Л.П., Царик П.Л. Замки долини Збруча у структурі туристичних маршрутів Тернопільщини і Надзбруччя // Замковий туризм Тернопільської області: проблематика та перспективи розвитку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4 травня 2012 р.). – Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2012. – С. 150 – 154.
18. <http://castles.com.ua/364.htm>
19. <http://ternopillya.livejournal.com/30208.html>

Богдан Морикіт

молодший науковий співробітник
відділу охорони культурної спадщини
Національного заповідника «Давній Галич»
м. Галич

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ІСТОРИЧНІ ЗАМКИ. ЮРИДИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті висвітлюється питання приватної власності на історичні замки в європейських країнах. В дослідженні проаналізовано досвід концесії українських замків та враховано перспективи передачі Галицького замку в концесію, як спроби зберегти його історичну та культурну цінність.

Ключові слова: концесія, історичні замки, продаж історичних замків, охорона культурної спадщини.

Охорона пам'яток архітектури, зокрема історичних замків є достатньо складним питанням існування українського культурного простору. Зважаючи на постійну відсутність фінансування на функціонування та реконструкцію історичних замків та певним психологічним несприйняттям концесії (часто ототожнюють з приватною власністю), українське суспільство знаходиться перед певним моральним вибором: чи самостійно фінансувати збереження історичних замків, чи шукати альтернативи їх розвитку.

У своєму дослідженні ми звернемо увагу на різницю між приватною власністю, в яку віддають історичні будівлі в європейських країнах та концесією яку почали практикувати в Україні.

Юридична література дає визначення концесії, як надання про передачу в експлуатацію державній, приватній компанії або окремій особі на визначений термін, природних ресурсів, підприємств та інших об'єктів господарювання, що належать державі. Така форма господарювання,